

Jan Berting

ONTSPORDE WETENSCHAP

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over de Nederlandse identiteit en identificatie met Nederland

Identiteit en identificatie

De WRR stelt in het rapport *Identificatie met Nederland* voor het begrip nationale identiteit van Nederland grotendeels terzijde te schuiven en ons te concentreren op zogenaamde 'identificatieroutes'. Na te hebben opgemerkt dat het debat rond nationale identiteit in zekere zin een 'historische constante' is, en soms leidde tot conflicten of uitsluiting van bepaalde groepen, wordt gezegd: 'Dit advies laat zien dat het beleidsmatig inzetten van nationale identiteit, zeker in de context van de bovenstaande maatschappelijke ontwikkelingen, ook nu, contraproductief kan werken'.¹ De maatschappelijke ontwikkelingen waarnaar wordt verwezen zijn globalisering, europeanisering, individualisering en multiculturalisering. Het advies vervolgt: 'Het is te verkiezen om met het gezicht naar de toekomst te staan en een meer dynamische en meervoudige benadering te hanteren'.

In plaats van een blauwdruk te geven van de nationale identiteit, pleit de Raad voor 'het onderhouden en bevorderen van meerdere routes voor identificatie met Nederland. Het gaat daarbij om drie processen die vaak tegelijkertijd spelen: functionele, normatieve en emotionele identificatie'.²

Het wordt niet duidelijk wat er nu precies terzijde wordt geschoven. Gaat het alleen om het advies de nationale identiteit niet *beleidsmatig* in te zetten? Om welk type identiteit gaat het dan? De WRR geeft weliswaar een zestal definities of opvattingen over nationale identiteit, op grond waarvan wordt geconcludeerd dat 'de nationale identiteit verscheidene lagen kent en niet tot één van deze aspecten gereduceerd kan worden. Nationale identiteit is een complex en dynamisch begrip dat meerdere identiteiten, loyaliteiten en tradities omvat'.³ Het ligt voor de hand dat men iets niet kan reduceren tot een aspect, maar het is onduidelijk waarom men de nationale identiteit beleidsmatig terzijde zou moeten schuiven vanwege het feit dat het een complex begrip is. Laten wij, om deze zaak te verhelderen, eerst nagaan wat de hoofdvormen zijn van nationale identiteit, zoals we die in de literatuur kunnen aantreffen.

Ten eerste nationale identiteit in de betekenis van *het specifieke of kenmerkende van Nederland in vergelijking met andere landen of naties*. Het gaat dan

om een beschrijving van het specifieke van Nederland in 'objectieve' termen. Zo'n beschrijving zal nimmer gebaseerd zijn op een volledige instemming van de Nederlandse bevolking. Tot na de Tweede Wereldoorlog werden dergelijke typeringen aangeduid met termen als het 'Nederlandse volkskarakter' of de 'Nederlandse volksaard'. De nationale identiteit is in dit geval vooral een 'outside view' van een samenleving. Een beschrijving in termen van het specifieke van Nederland is een hachelijke zaak, vooral omdat het daarbij niet alleen gaat om objectief waarneembare kenmerken, maar ook om collectieve beelden die in de hoofden van waarnemers rondspoken. De beschrijvingen zijn altijd beladen met dergelijke beelden, met stereotypen en met positieve en negatieve vooroordelen. Het beeld van degene die het specifieke van een land beschrijft, is altijd grotendeels een afgeleide van het beeld dat de beschrijver heeft van zijn eigen nationale achtergrond.

Ten tweede de identiteit van Nederland opgevat *als een collectivistische identiteit*. Dit begrip van een identiteit als een collectieve identiteit deed enkele decennia geleden zijn intrede, in het bijzonder via de Noord-Amerikaanse sociaal-wetenschappelijke literatuur. Het legt de nadruk op het specifieke van elke cultuur als een unieke levensvorm die zonodig moet worden beschermd tegen de standaardiserende invloeden van mondialiseringprocessen. Het begrip trad in de plaats van dat van de 'Volksgeist' van Herder, die dit begrip in de 18e eeuw had ontwikkeld in zijn kritiek op het Verlichtingsdenken.⁴ Het gebruik ervan in de Nazi-ideologie leidde ertoe dat het als een politiek te besmet begrip in de ban werd gedaan. Belangrijk is op te merken dat de nationale identiteit in deze opvatting een collectivistisch begrip is, wat inhoudt dat het is gebaseerd op de consensus van alle betrokkenen over de aard van deze identiteit. In dit geval gaat het om een 'inside view' van de identiteit. Zoals we later zullen zien, is een dergelijke zienswijze op de nationale identiteit een constructie van een werkelijkheid die wetenschappelijk onhoudbaar is. Dat geldt niet alleen voor nationale identiteiten als collectivistische constructies, maar uiteraard eveneens voor collectivistische etnische en religieuze identiteiten.

Ten derde de identiteit van Nederland *als een open en fundamenteel multidimensionele identiteit*. In dit geval hebben we te maken met een combinatie van een 'inside view' en een 'outside view'. In de woorden van A.D. Smith: 'A nation is a named human population, sharing a historical territory, common memories and myths of origin, a mass, standardized public culture, a common economy and territorial mobility, and common legal rights and duties for the members of the collectivity'.⁵ Het multidimensionele karakter van deze vorm van nationale identiteit maakt de verbinding mogelijk met vele andere (collectieve) identiteiten. Het is niet nodig te veronderstellen dat alle mensen die formeel tot een natie behoren deze nationale identiteit onderschrijven. Zeker is er geen enkele reden te denken dat die totaliteit is bezield door een specifieke volksgeest die het voor buitenstaanders onmogelijk maakt werkelijk deel te hebben aan de nationale identiteit. De mensen

die deel uitmaken van deze open en fundamenteel multidimensionale identiteit hebben een veelheid van identiteiten, die samenhangen met bijvoorbeeld regionale herkomst, religie, politieke binding, geslacht, etniciteit, aard van de beroepsuitoefening en culturele oriëntering.⁶

Deze presentatie van drie hoofdvormen van nationale identiteit leidt tot de volgende constatering. Aan de nationale identiteit in termen van het specifieke of kenmerkende van Nederland hoeft weinig aandacht te worden geschonken, beleidsmatig, noch anderszins. Niettemin, in verband met de internationale betrekkingen is het soms noodzakelijk om te trachten negatieve stereotypen en vooroordelen over Nederland te bestrijden, ook al is dat een zeer lastige zaak.

De opvatting van de nationale identiteit als een collectieve identiteit in collectivistische zin dient inderdaad met kracht terzijde te worden geschoven. Een dergelijke identiteit heeft nooit bestaan en kan ook niet bestaan. De opmerking geldt niet alleen de opvatting over de collectieve identiteit van Nederland. Zij geldt voor alle aanspraken van groeperingen op een dergelijke collectieve identiteit.

De identiteit van Nederland als een open, multidimensionale identiteit is echter in het overheidsbeleid en als kader van zingeving van de Nederlanders een zeer nuttig begrip. Het gaat daarbij immers om een constellatie van kenmerken, die voortdurend in beweging is. Die identiteit is tot zekere hoogte 'dynamisch', maar heeft tegelijkertijd een grote stabiliteit wanneer we kijken naar zaken als de Nederlandse taal, de democratische rechtsorde en de belangrijkste maatschappelijke instituties, de herinneringen aan de belangrijkste gebeurtenissen uit de geschiedenis van het land, etc. Het is beleidsmatig niet onterecht wanneer in een samenleving wordt geprobeerd op bepaalde onderdelen van die nationale identiteit invloed uit te oefenen, zoals op het gebruik van de Nederlandse taal, op het niveau van kennis van de geschiedenis van Nederland, mede als resultaat van internationale ontwikkelingen, of op onaanvaardbare beeldvorming over bepaalde groeperingen, dus ook over de Nederlanders, binnen en buiten Nederland.

Wanneer men deze opvatting over nationale identiteit terzijde schuift, waarop moeten dan de door WRR aanbevolen identificatieroutes met Nederland zich richten?

Identificatieroutes: voor wie en in welke maatschappelijke samenhang?

Zoals gezegd, het WRR-rapport gooit het idee van nationale identiteit grotendeels overboord en pleit voor een benadering van het vraagstuk van integratie in termen van identificatie. De WRR komt dan met een uiteenzetting over drie vormen van identificatie: functionele identificatie, normatieve identificatie en emotionele identificatie. Dit zijn drie 'positieve' identificatieroutes die

analytisch te scheiden zijn maar in de praktijk door elkaar heen lopen.⁷ De herkomst van deze driedeling wordt niet aangegeven en evenmin wordt deze theoretisch verankerd.

Met deze indeling wordt weinig verduidelijkt. Zijn er zuivere vormen van functionele, van normatieve en van emotionele identificatie mogelijk? Is het niet zo dat elke identificatie zowel functioneel, normatief als emotioneel is?

Identificatie wordt door de Raad gedefinieerd als 'een proces van het leggen, onderhouden en verbreken van verbindingen. In sociaal-psychologische zin gaat om de verbinding met jezelf binnen verschillende sociale contexten; in sociologische zin om de verbinding met anderen zowel in concrete zin (verbonden zijn met de familie of club) als in meer abstracte zin (verbonden zijn met een gemeenschap, religie of een land). Het spreekt vanzelf dat het gaat om een dynamisch proces'.⁸ Een heldere omschrijving kan men dit niet noemen. Het is bijvoorbeeld niet duidelijk wat men zich moet voorstellen onder een 'verbinding met jezelf'. Evenmin is het onduidelijk waarom een verbinding met een gemeenschap, religie of een land abstracter zou zijn dan een familieband.

Het begrip identificatie wijkt ook sterk af van wat in het Nederlands gebruikelijk is. In Van Dale wordt onder identificatie verstaan: 1. vereenzelviging; 2. (in 't bijz.) vaststelling van de identiteit van een persoon en ook wel van zaken). En ook: identificatieproces (psych.) het zich identificeren met. Het begrip identificatie heeft dus niet in deze betekenissen die welke de Raad eraan toeschrijft: 'het leggen van verbindingen'. Men kan immers allerlei verbindingen leggen met anderen zonder dat er sprake is van enige identificatie met de personen met wie men verbindingen aangaat. Men kan deze kritiek als futiel afdoen, ware het niet dat deze begripsverwarring de Raad zelf op dwaalsporen brengt, zoals we hieronder zullen zien.

Functionele identificatie komt tot stand, zegt het rapport, '... op het moment dat mensen niet primair als lid van een etnische groep worden gezien, maar als individu met uiteenlopende functionele verbindingen. Functionele identificatie betekent dat mensen primair worden gezien als lid van een sportvereniging, beroepsgroep, werknemer bij een bepaald bedrijf, lid van een politieke partij of student aan een bepaalde school, en niet meer worden gezien als allochtoon of autochtoon, blanke Nederlander of Irakees'.⁹

Deze formulering houdt dus in dat functionele identificatie afhangt van hoe *anderen* een bepaalde persoon beschouwen. Onduidelijk is wat wordt bedoeld met de zinsnede: 'primair worden gezien als...'. Overigens, men kan moeilijk worden beschouwd als *lid* van een etnische groepering of aggregaat. Mensen met een zelfde etnische achtergrond vormen geen groep waarvan men lid is of kan worden.

Uiterlijke kenmerken zullen altijd op een of andere wijze een rol spelen in het maatschappelijke verkeer, maar dat betekent niet dat daarom geen sprake kan zijn van functionele identificatie. Maar wat wordt nu door de WRR

bedoeld? Is functionele identificatie een proces van plaatsbepaling in het maatschappelijke verkeer, of is het de wijzen waarop mensen zichzelf met bepaalde groepen en activiteiten identificeren?

Vervelend is in dit verband dat de WRR naast het genoemde niettemin de visie uitdraagt dat de samenleving bestaat uit *gemeenschappen* waartussen bruggen moeten worden geslagen. Kennelijk behoren de meeste allochtone Nederlanders tot gemeenschappen die de functionele identificatie belemmeren of afremmen.

Normatieve identificatie heeft volgens de WRR: ‘... betrekking op de mogelijkheden die er zijn om de eigen normen en opvattingen te kunnen volgen en in te brengen in het publieke en politieke domein. Het aanpassen *aan* de norm gaat in de meeste gevallen vanzelf. Als er conflicten over aanpassing ontstaan wordt strijd gevoerd over de aanpassing *van* de norm. Het veranderen van normen is echter veel lastiger. Niet iedereen heeft evenveel inbreng in dit proces. Dat hebben we geduid in termen van articulatiemacht: het vermogen om in betekenisvolle arena’s, zoals de politiek en de media, normen te kunnen benoemen, bepleiten en verdedigen’.¹⁰

Ook in het geval van de normatieve identificatie scheidt de WRR te veel ruimte voor politieke verwarring. Want, zo zegt de Raad, ‘in een tijd van globalisering, individualisering en multiculturalisme zullen nieuwe conflicten over normen ontstaan. ‘De’ Nederlandse normen zijn minder vanzelfsprekend en komen onder druk te staan. Er worden nieuwe opvattingen en normen ingebracht die om voorrang strijden’.¹¹ Wat is nu ‘normatieve identificatie’? Wordt de mogelijkheid daartoe steeds geringer voor iedereen? Welke zijn die Nederlandse normen die onder druk komen te staan? Denkt de Raad nu werkelijk dat iedereen de mogelijkheid moet hebben groepsnormen en individuele normen in de politieke arena’s te werpen?

Ten slotte is er de emotionele identificatie. Die emotionele identificatie ‘gaat over gevoelens van verbondenheid met anderen en in meer abstracte zin met Nederland, over een *sense of belonging*’.¹² De emotionele identificatie is dus duidelijk een zingevingsproces van personen, niet in de eerste plaats een vorm van plaatsbepaling door de ‘anderen’. Dit proces ziet de WRR als vaak een bijproduct van normatieve en functionele identificatie. Waarom dat zo is blijft duister. Dat geldt ook voor de relaties tussen functionele en normatieve identificatie. Op welke wijzen werkt functionele identificatie in op normatieve identificatie, en *vice versa*? En emotionele identificatie is een bijproduct van wat? Van een tekort aan functionele en normatieve identificatie? Want de geschiedenis laat ons vele voorbeelden zien van de opkomst van sterk emotionele identificaties met charismatische leiders en met emotionele visies in tijden van grote normatieve verwarring en van sterk schokkende economische en sociale veranderingen. We kunnen aan de opkomst van het nazisme denken in Duitsland, maar ook aan de kortstondige opkomst en neergang van het ‘fortuynisme’ in Nederland.

Het is duidelijk dat, wanneer men over identificatie spreekt, er een veelheid van mogelijkheden zich voordoen en dat men zich met vele zaken binnen Nederland kan identificeren zonder dat zij enige loyaliteit met Nederland opbrengen. Zo heeft Mohammed B., de moordenaar van Theo van Gogh, een sterke identificatie met een bepaalde vorm van de islam, maar zeker niet met Nederland, ondanks het feit dat hij in dat land is geboren, opgegroeid en er naar school is gegaan.

Waarom, zo kan men zich afvragen, zulke uitgebreide uiteenzettingen over collectieve identiteiten en over processen van identificatie, wanneer het in feite lijkt uit te komen op de vraag: wie heeft met wie of wat bindingen? Als dat het geval is, dan moet worden nagegaan of die bindingen wederzijds, stabiel of instabiel, individueel of vooral collectief, lokaal, regionaal, nationaal en ook internationaal, scherp afgrensbaar of vooral vloeiend zijn.

We hebben gezien dat de WRR identificatie definieert als: 'een proces van het leggen, onderhouden en verbreken van verbindingen' en dat proces verdeelt in drie 'identificatieroutes'. Deze omlijning leert ons niets over de aard van de identificatie zelf. Welke zijn de stations op de routes waar men kan arriveren, wat zijn de mogelijke eindbestemmingen waar men wenst aan te komen? Wat zijn de bestaande bindingen waarvan men zich niet los kan maken, wellicht ondanks een negatieve identificatie ermee? Het rapport praat over vele zaken op een wijdlopijg wijze, maar geeft vrijwel geen aanduidingen over de verschillende inhouden van identificatie.

Vreemd is ook dat het rapport, ondanks een lang 'theoretisch' betoog, niet nader ingaat op de verdeling van identificatie in functionele, normatieve en emotionele identificatievormen. Evenmin wordt er aandacht geschonken aan de gevolgen van verschillende vormen van inbedding van personen in het sociale leven. Mensen hebben niet allemaal dezelfde mogelijkheden zich te identificeren met andere personen en zaken. Mensen kunnen een levensstijl hebben waarin gesloten netwerken en collectieve identiteiten een dominante rol spelen. Leven in gesloten netwerken met gesloten collectieve identiteiten betekent onvermijdelijk dat de rol van autonome, individuele, beslissingen een geringere is in vergelijking met die personen die deel uitmaken van open, dus heterogene, netwerken die een sterke individualistische oriëntering hebben.

Voor degenen die deel uitmaken van relatief gesloten netwerken of groepen met een uitgesproken collectieve identiteit, zijn de maatschappelijke betrekkingen veelal van andere aard dan van degenen die met open netwerken zijn verbonden. Verbonden zijn met gesloten netwerken betekent onderworpen zijn aan de autoriteit van de meer machtigen binnen deze gesloten netwerken (religieuze leiders, familieverbanden, de sociale controle door de leden van het verband in het algemeen), dus onderworpen zijn aan de morele codes van een betrekkelijk homogene eenheid.¹³

Normatieve pressie, inclusief dreiging, spelen in dit type sociale leven een belangrijke rol. Dit betekent dat er een zeer beperkte keuze is om met

anderen, die niet tot dit gesloten netwerk behoren, verbindingen aan te gaan. Degenen die in open netwerken opereren, kunnen in hoge mate hun keuzen bij handhaving, leggen en verbreking van verbindingen laten afhangen van wat het hun persoonlijk oplevert. In plaats van machtsverhoudingen prevaleren ruilbetrekkingen.

Normen en waarden blijven uiteraard in dit tweede geval een belangrijke rol spelen, want ook ruilprocessen vereisen vormen van conformering. Bij deviantie van de relevante normen verliest men bepaalde sociale verbindingen omdat anderen in het netwerk dan afhaken. En voorts moet men, binnen de open netwerken, attent zijn op de betrouwbaarheid van partners binnen het geheel van de ruilbetrekkingen. Anders gezegd, men moet attent zijn op de rol van bedrog.

Verwarring tussen het individuele en het collectieve

Er is in het WRR-rapport sprake van een verwarring tussen kenmerken van individuen en kenmerken van groepen of groeperingen. Een persoon kan zich identificeren met bepaalde groepen, groeperingen, 'culturen', organisaties, bewegingen of verenigingen, maar op het niveau van het collectieve hebben we te maken met constellaties van kenmerken die men eventueel kan aanduiden als het specifieke, of de collectieve identiteit ervan.

Identiteiten zijn altijd sociaal van aard, zo stelt de WRR.¹⁴ We kunnen het daarmee eens zijn wanneer het gaat om identiteiten van groepen, maar dat gaat niet altijd op voor de identiteit van individuen. Die laatste identiteiten worden uiteraard gevoed door de sociaal-culturele omgeving, maar de persoonlijke identiteit kan ook in bepaalde opzichten specifiek zijn voor het individu. Mensen zijn niet alleen de neerslag van de samenlevingen en de culturen waaruit ze voortkomen en waarin ze leven, zij hebben ook het vermogen persoonlijke creatieve bijdragen te leveren.

We kunnen instemmen met het uitgangspunt van de WRR dat persoonlijke als collectieve identiteiten nooit 'af' zijn, en in vele gevallen voortdurend in beweging zijn. Daarbij moeten we wel aantekenen dat de collectieve identiteiten ook beladen zijn met collectieve voorstellingen over de eigen groepen en over de Anderen. En deze collectieve voorstellingen bevatten vele collectieve stereotypen. Die stereotypen zijn niet altijd negatief in hun voorstellingen over de buitenstaanders, maar in een aantal gevallen is dat zeker wel het geval. Ze zijn bovendien moeilijk uit te roeien, bestand als ze zijn tegen pogingen ze te falsifiëren. Het is een grote lacune van het WRR-rapport dat de betekenis van collectieve voorstellingen over de ander, en de rol van collectieve stereotypen daarin, niet aan de orde komen gezien de rol die ze spelen in de relaties tussen verschillende etnische en religieuze groeperingen in Nederland.

Blijft de vraag waarom men in het WRR-rapport wel aanvaardt dat het begrip etnische en religieuze collectieve identiteiten in collectivistische zin wordt gebruikt, temeer omdat er bij deze categorie collectieve identiteiten opvattingen aangetroffen worden van groeperingen die er de nadruk opleggen dat hun collectieve identiteit superieur is aan anderen. Men eist respect op voor de eigen identiteit zonder bereid te zijn respect te tonen voor andere identiteiten. En dit zonder te expliciteren waaruit die eigen identiteit bestaat en of die zienswijze wordt gedeeld door allen die zich daarmee zouden identificeren. De WRR pleit dus voor het ophouden met de zoektocht naar 'de' Nederlandse identiteit, maar lijkt er tegelijkertijd vanuit te gaan dat vele van de 'nieuwe' Nederlanders wel degelijk een identiteit hebben die door de collectieve identiteit van hun gemeenschap is bepaald. Op wat grondvest men deze gedachte? In vele gevallen lijkt dat vooral een verbinding te zijn met de godsdienst ('Er zijn moslims die zeggen dat zij zich niet kunnen voorstellen geen moslim te zijn'). Maar betekent een dergelijke uitspraak noodzakelijkerwijze dat die religieuze identiteit geen enkele ruimte laat voor andere bindingen?

Het idee van collectieve identiteit wordt door de WRR, zoals eerder opgemerkt, verbonden met het idee van specifieke gemeenschappen. Vandaar dat de WRR er de nadruk op legt dat 'bruggenbouwers' tussen gemeenschappen zo belangrijk zijn. De WRR zegt in dat verband: 'Daarbij moet worden aangetekend dat met name mensen met *soft skills* die verschillende gemeenschappen overbruggen meer op waarde moeten worden geschat'.¹⁵ Dat is een vreemde redenering. Bij wie leeft de behoefte aan bruggenbouwers en om welke gemeenschappen gaat het hier? Niet de overbrugging tussen de 'allochtone' gemeenschappen kan hier worden bedoeld, maar die tussen de 'allochtone' gemeenschappen en de Nederlandse samenleving. Maar de Nederlandse samenleving is geen gemeenschap (al spreekt de WRR ten onrechte herhaaldelijk over de Nederlandse gemeenschap.) Wanneer er sprake zou zijn van zo'n gemeenschap, dan was het niet zo moeilijk om tot een beschrijving te komen van de Nederlandse identiteit.

Hier stuiten we op een bedenkelijke vorm van collectivistisch denken die niet strookt met de ontwikkeling van de moderne samenleving.¹⁶ We leven nu eenmaal niet meer in de verzuilde samenleving die in de tweede helft van de vorige eeuw door de individualisering van de samenleving op belangrijke punten is uitgehold.¹⁷

Processen van maatschappelijke verandering en het probleem van collectieve identiteit en identificatie

Het WRR-rapport *Identificatie met Nederland* brengt de vraagstukken over identiteit en identificatie terecht in verband met belangrijke maatschappelijke veranderingen. Zo lezen we al in de inleiding dat de vraagstukken die worden

behandeld samenhangen met globalisering, europeanisering, individualisering, multiculturalisering, en met mondialisering van de media. En uiteraard hoort daar ook de internationale migratie bij.

Het rapport stelt: 'Processen van individualisering, globalisering en migratie liggen ten grondslag aan en vormen de context voor nieuwe conflicten over normen'.¹⁸ Wat echter ontbreekt in de analyse is een explicitering van de relaties tussen de genoemde processen aan de ene kant en de identiteitsvraagstukken aan de andere kant.

Processen als globalisering, europeanisering en individualisering komen in deze analyse nogal uit de lucht vallen. Waarom worden deze processen genoemd en niet de rationalisering (inclusief bureaucratisering en verwetenschappelijking) van de samenleving als kern van de voortgaande modernisering? De genoemde processen worden niet of nauwelijks gedefinieerd, laat staan verder 'uitgebeend'. Evenmin wordt ingegaan op de mogelijke overlapping van de processen. Is europeanisering niet op zijn minst gedeeltelijk vervat in de mondialisering als het gaat om ontwikkeling van de internationale markten? Is individualisering niet voor een belangrijk een gevolg van de voortgaande reorganisatie van de productie en de productieverhoudingen en van de toenemende ruimtelijke en sociale mobiliteit?

Wel wordt van tijd tot tijd gesproken over de Nederlandse cultuur en zelfs over de nationale gemeenschap. Zo kunnen we lezen: 'Door een proces van toe-eigening, of het vernederlandsen van wat ooit als exotisch werd beschouwd, is de bijdrage van migranten deel gaan uitmaken van de Nederlandse cultuur'.¹⁹ Een vreemde opmerking, want veranderingen in de Nederlandse cultuur treden vooral op door aanvaarding van ideeën en producten die niet in de eerste plaats worden voortgestuwd door immigranten, zoals modernisering. En voorts, wanneer men niet in staat blijkt te zijn aan te geven wat de Nederlandse cultuur en identiteit is, kan men dan wel zo gemakkelijk spreken over opname van buitenlandse cultuurtrekken in 'de Nederlandse cultuur'?

Individualisering en individualisme

De WRR maakt de onvergeeflijke fout individualisering en toenemend individualisme in elkaars verlengde te formuleren. Dit wordt vooral veroorzaakt door een onheldere omlijning van de begrippen. Men doet dat af door te zeggen dat er over de term individualisering geen consensus bestaat. Dat ontslaat de WRR echter niet van de plicht zelf duidelijk het begrip te definiëren.

De omschrijving van de WRR is echter aanvechtbaar. Individualisering is volgens de Raad: 'Een grotere pluriformiteit in levensstijlen, smaken, opvattingen, normen en waarden, ook wel als individualisering betiteld, zou tot gevolg hebben dat mensen zich minder met elkaar verbonden voelen'²⁰. De WRR verwacht hier oorzaak en gevolg. Dat blijkt uit het volgende citaat: 'Met

de ontzuiling deed de individualisering van de Nederlandse bevolking zijn intrede, en *vice versa*'.²¹ Hierbij wordt ten onrechte in het midden gelaten welke causale relaties gelden. Immers, door de toenemende sociale en ruimtelijke mobiliteit verzwakt bijvoorbeeld de druk van wijken, kerken, de oudere generaties op de jongeren en (politieke) partijen op het gedrag van vele mensen, terwijl ook in het dagelijkse werk de werknemer als 'los' individu wordt benaderd dat zich als zodanig gemakkelijk kan aanpassen aan veranderende productieverhoudingen. In meer algemene zin kan individualisering dan ook worden gedefinieerd als het proces van het wijken van de (traditionele) sociale structuren. De individuen komen daarbij steeds meer in situaties terecht waarin ze zelf beslissingen moeten nemen. Dat is voor velen een bevrijding uit knellende banden. Voor anderen is het een bron van desoriëntatie. Individualisering gaat samen met een toename van individualisme. Het 'individu' wordt als zodanig meer autonoom.

Als gevolg van een zeer onzorgvuldig gebruik van de termen individualisering en individualisme komt de WRR tot merkwaardige formuleringen. Zo zegt de WRR: 'Individualisering is lange tijd als iets nastrevenswaardigs gezien – ook in termen van beleidsdoelstellingen – en als kenmerk van (de burgers van) de westerse/Nederlandse samenleving, maar wordt tegenwoordig steeds vaker als een probleem bestempeld. Individualisering zou in het extreme geval leiden tot 'atomisering' van de samenleving'. Eerder is geschreven over: '...de negatieve gevolgen van het individualisme'.²² Zo lijkt het alsof individualisering een kenmerk is van personen, terwijl individualisering alleen kan worden opgevat als een kenmerk van sociale situaties dat in vele gevallen de ontwikkeling van individualisme als gesteldheid van personen bevordert. Het is bovendien erg ongenueanceerd om te spreken over *het* individualisme. De individualisering gaat samen met diverse vormen van individualisme en met vormen van oud en nieuw collectivisme.

Het primaat van het individu in een democratisch bestel wordt verdoezeld

Een ander punt dat de aandacht vraagt op dit gebied is het feit dat met deze identiteitendiscussies een belangrijk uitgangspunt terzijde wordt geschoven: *het primaat van het individu*.

Het overheidsbeleid en het debat over collectieve identiteiten wordt in vele gevallen, soms impliciet, gereduceerd tot een debat over de verhoudingen tussen de belangrijkste godsdiensten in Nederland. Zo kon men soms horen dat van de Nederlanders wordt gevraagd om de Koran te lezen om zelf te constateren dat de Koran niet geweld, maar vrede voorstaat. Een bedenkelijk advies, want lezing van de Koran leidt niet *per se* tot een bevestiging van die vredesboodschap, evenmin als de lezing van de Bijbel dat doet. Een waarom wordt

niet aan de moslims de vraag voorgelegd of lezing van de Bijbel niet een goed middel is om de Nederlandse of Europese samenleving te beter begrijpen?

Die verenging tot religie blijkt ook uit de recente opmerking van de PvdA-minister voor het minderhedenbeleid dat zij zich kan voorstellen dat Nederland in de toekomst een joods-christelijke-islamitische samenleving zal zijn. Is Nederland nu een joods-christelijke samenleving? Is onze cultuur niet ook gevormd door de Renaissance, het humanisme, de Verlichting, de Romantiek, de bureaucratie, de statenvorming, de wetenschappelijke ontwikkelingen, de strijd tussen godsdiensten, het prehistorische en het Germaanse, Keltische, Romeinse, Slavische erfgoed?

De genoemde verenging blijkt ook uit het invoeren van de imams als bemiddelaars tussen overheid en sociaalproblematische buurten. Dat is een hachelijke onderneming, vooral omdat daardoor deze zeer complexe zaak van meet af aan wordt gereduceerd tot een kwestie van verhoudingen tussen verschillende godsdiensten en geloofsopvattingen.

Ambivalente houding van de WRR ten opzichte van het idee van nationale identiteit

Een volgend punt dat de aandacht vraagt heeft eveneens te maken met de tweeslachtigheid van de WRR over *het idee van nationale identiteit*. Zo komen we in het rapport de volgende zin tegen in verband met de ontwikkeling van de Europese Unie: 'Nu blijkt echter dat een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking en een deel van de politiek Europa juist ziet als een bedreiging voor de Nederlandse cultuur en identiteit'.²³ Is er dus toch sprake van een Nederlandse identiteit bij een aanzienlijk deel van de bevolking en een deel van de politiek? Hoe weet men dat men tegen de Europese 'grondwet' heeft gestemd omdat men zich bedreigd voelde in de nationale identiteit, zoals in het rapport wordt beweerd? Is het niet eerder een gevolg van het feit dat de 'politiek' deze volksstemming slecht heeft voorbereid en bovenal, dat men niet duidelijk heeft kunnen maken dat die grondwet een nieuwe belangrijke stap zou zijn op weg naar een volwaardiger Europees burgerschap? Dat heeft weinig met nationale identiteit te maken, maar vooral met het idee, dat bij velen aanwezig is, dat bij de verdere ontwikkeling van de EU de politieke autonomie van de burger moet worden versterkt. Daarover gaf de ontwerpconstitutie geen uitsluitsel. Waarom schrijft de WRR het verwerpen van de Europese ontwerpconstitutie toe aan irrationele krachten in de samenleving en niet, op zijn minst voor een deel, aan rationele argumenten van de burgers? Overigens, het verzet tegen de EU was wel degelijk ook ingegeven door het wantrouwen van burgers over de naar hun overtuiging te sterke neoliberale koers van de EU, die de Unie geen bescherming bood tegen de voortgaande gevolgen van de mondialisering.

Merkwaardig is ook de opmerking dat een groot deel van de Nederlanders de ontwikkeling van de EU ziet als een bedreiging van de Nederlandse cultuur. Waaraan denken Nederlanders die menen dat die cultuur wordt bedreigd? Dat blijft geheel onduidelijk.

Tot slot

De opstellers van *Identificatie met Nederland* zijn, dat is wel duidelijk, er niet in geslaagd een analyse te presenteren die op een heldere en systematische wijze de verwarde kluwen van de hedendaagse identificatieproblematiek ontwart. Van een Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid mag men toch minstens verwachten dat deze in staat is een bijdrage te leveren die steun biedt aan het overheidsbeleid op dit terrein vol voetangels en klemmen.

Dit falen is voor een belangrijk deel te wijten aan het verzuim de discussie over identiteit en identificatie te grondvesten op een stevige analyse van de belangrijkste hedendaagse economische en maatschappelijke veranderingsprocessen in plaats van deze te verbinden met terloopse en onuitgewerkte verwijzingen naar zaken als globalisering, europeanisering, individualisering, multiculturalisering. Door dit na te laten, krijgt de stellingname over identificatie en identificatieroutes, mede door een ontoereikende analyse van de centrale begrippen waarop het betoog steunt, een wijdlopiegheid en een onbepaaldheid die, naar ik vrees, het hedendaagse overheidsbeleid weinig diensten kan verlenen.

In het bovenstaande heb ik enkele van de grootste tekortkomingen aangegeven. Elk van deze punten kan uitgebreid worden uitgewerkt, maar dat lijkt mij in de huidige fase van het debat voorlopig minder nuttig. Het rapport wekt aan de ene kant sterk de indruk dat het identificatieprobleem er in de eerste plaats een is van immigranten, niet van de 'gevestigde' Nederlanders. Aan de andere kant wordt de indruk gewekt dat het probleem vooral een probleem van de 'gevestigde' Nederlanders is die, in tegenstelling tot de immigranten, in meerderheid geen sterke religieuze en etnische bindingen hebben. Bovendien wordt de indruk gewekt dat het probleem van identificatie er vooral een is van religie en etniciteit in relatie met 'gemeenschappen'. Met deze opstelling wordt naar mijn mening een te grote knieval gemaakt naar de kant van de 'nieuwe' Nederlanders, een opstelling die tevens sterk tot uiting komt in het pleidooi voor 'bruggenbouwers' tussen zogenaamde gemeenschappen.

Na lezing van het rapport komt een belangrijke beleidsaanbeveling bij mij bovendrijven. Wordt het na de lange tijd politiek correct geachte discussie over de multiculturele samenleving – opgevat als een agglomeraat van 'gemeenschappen'-, niet tijd om alle inwoners van Nederland te behandelen als verantwoordelijke burgers en niet als individuen die worden gezien als een exponent van een religie of een cultuur? ²⁴ Daarmee zou een beleid zijn

intrede doen dat voortbouwt op althans één van de zaken waarvoor *Identificatie met Nederland* pleit: de functionele identificatie met Nederland.

Noten

1 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007, p. 11.

2 WRR, p. 11.

3 WRR, p. 43.

4 J.G. Herder, *Ideen zur einer Philosophie der Menschheit*. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft, z.j. (1930). Eerste druk 1784. In dit verband dient ook te worden verwezen naar de Napolitaan G.B. Vico, die zich eveneens verzette tegen het idee dat men natuurwetenschappelijke wetmatigheden zou kunnen toepassen op het historisch gegroeide. Zie in dit verband: M. Lilla, *G.B. Vico. The Making of the Anti-modern*. Cambridge, Mass. en London: Harvard University Press, 1993.

5 A.D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*. Penguin Books, 1991.

6 Zie in dit verband ook: G. Noiriel, *À quoi sert l'identité "nationale"?* Marseille: Agone, 2007 en I. Rioufol, *La fracture identitaire*. Paris: Fayard, 2007.

7 WRR, p. 208.

8 WRR, p. 12.

9 WRR, p. 12.

10 WRR, p. 13.

11 WRR, p. 14.

12 WRR, p. 14.

13 Voor een nauwkeurige uitwerking van deze situatie, zie J. Berting, *Fundamentalisme en democratie. De open samenleving en haar hedendaagse tegenstrevers*. Amsterdam: Pearson Education: 2004, hoofdstuk 3.

14 WRR, p. 39.

15 WRR, p. 13.

16 Er zijn uiteraard vele tussenposities mogelijk. Zie o.a. J. Berting, J., 'The Role of Collective Identities in Intercultural Learning Processes'. In: A. Perucca (ed.) *Della società educante alla società interculturale*. Lecce: Università degli Studi di Lecce. Pensa Multimedia 1998: 385-416, en J. Berting, 'Vivre dans la différence, vivre avec les différences'. In: G. Audisio et F. Pugnère (réd) *Vivre dans la différence, hier et aujourd'hui*. Actes du colloque international 'Vivre dans la différence'. Institut Séguier, novembre 2006. Avignon: Edition A. Barthélemy, 2007: 23-28.

17 Voor een uitgebreide kritiek op het collectivistische denken in onze tijd, zie: J. Berting, 'Identités collectives et images de l'Autre: les pièges de la pensée collectiviste'. In G. Boëtsch et C. Villain-Gandossi (réd.) *Stéréotypes dans les relations Nord-Sud. Hermès. Cognition. Communication. Politique. N°30*. Paris: CNRS éditions, 2001: 41-58. Voor een analyse van collectieve voorstellingen en hun relatie met collectieve identiteiten: J. Berting, *Fundamentalisme en democratie. De open samenleving en haar hedendaagse tegenstrevers*. Amsterdam: Pearson Education: 2004 en, van dezelfde auteur: *Europe. A Heritage, a Challenge, a Promise*. Delft: Eburon, 2006. Hieruit in het bijzonder hoofdstuk x: 'Modernity and Modernisation: Types of Adaptation and Resistance in Our Time' (pp. 151-170).

18 WRR, p. 120.

19 WRR.

20 WRR, p. 11.

21 WRR, p. 24.

22 WRR, p. 25.

23 WRR, p. 11.

24 A. Sen, *Identité et violence. L'illusion du destin*. Paris: Odile Jacob 2007. Franse vertaling van: 'Identity and Violence. The Illusion of Destiny'. New York: W.W. Norton & Company (2006: 121): 'Reconnaître la multiplicité des identités de chaque individu permettrait d'agir contre cette vision exclusivement religieuse des personnes, quel que soit le degré d'implication religieuse d'un croyant au sein de sa propre foi... La minoration des identités sociales des identités sociales et politiques au profit à la seule identité religieuse a porté tort à la société civile au moment où il faudrait au contraire le renforcer coûte que coûte'.

Literatuur

- Berting, J. (2007) 'Vivre dans la différence, vivre avec les différences'. In: G. Audisio en F. Pugnieri (red.) *Vivre dans la différence, hier et aujourd'hui*. Actes du colloque international 'Vivre dans la différence'. Institut Séguier, novembre 2006. Avignon: Edition A. Barthélemy, 23-28.
- Berting, J. (2006) *Europe. A Heritage, a Challenge, a Promise*. Delft: Eburon, 151-170.
- Berting, J. (2004) *Fundamentalisme en democratie. De open samenleving en haar hedendaagse tegenstrevers*. Amsterdam: Pearson Education.
- Berting, J. (2001) 'Identités collectives et images de l'Autre: les pièges de la pensée collectiviste'. In: G. Boëtsch en Christiane Villain-Gandossi (red.) *Stéréotypes dans les relations Nord-Sud. Hermès. Cognition. Communication. Politique*. N°30. Paris: CNRS éditions, 41-58.
- Berting, J. (1998) 'The Role of Collective Identities in Intercultural Learning Processes'. In: A. Perucca (red.) *Della società educante alla società interculturale*. Lecce: Università degli Studi di Lecce. Pensa Multimedia, 385-416.
- Herder, J.G. ([1784] 1930) *Ideen zur einer Philosophie der Menschheit*. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft, z.j.
- Lilla, M. en G.B. Vico (1993) *The Making of the Anti-modern*. Cambridge, Mass. en London: Harvard University Press.
- Noiriel, G. (2007) *À quoi sert l'identité "nationale"?* Marseille: Agone.
- Rioufol, I. (2007) *La fracture identitaire*. Paris: Fayard.
- Sen, A., (2007) *Identité et violence. L'illusion du destin*. Paris: Odile Jacob.
- Smith, A.D. (1991) *The Ethnic Origins of Nations*. Penguin Books.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007) *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.